

ЗАКОНОДАВСТВО КРАЇН СНД ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Одним із пріоритетних напрямків реформи кримінального законодавства як України, так і країн СНД є вдосконалення гарантій миру й безпеки людства. До розпаду СРСР кримінально-правові норми, які сучасною доктриною кримінального права відносять до норм, що забезпечують мир і безпеку людства, входили в систему законодавства про державні й військові злочини. Починаючи з 1924 р., відповідальність за них регламентувалася загальносоюзними, а не республіканськими законами. А це, у свою чергу, стало підґрунтям для узгодженої імплементації міжнародно-правових зобов'язань, спрямованих на забезпечення миру та безпеки людства в сучасному кримінальному законодавстві держав – учасниць СНД.

До вивчення проблеми злочинів проти миру і безпеки людства звертались такі вчені, як А. Н. Трайнін, І. І. Карпець, В. І. Панов, М. І. Костенко. [Див.: 1; 2; 3; 4]. Окремі питання цих злочинів вивчали О. В. Наден, А. А. Маєвська [Див.: 5; 6].

Так само, як і ч.1 ст.1 КК України, ст.2 КК РФ, ст.2 КК Казахстану, ст.2 КК Киргизії, ст.2 КК Узбекистану, ст.2.1 КК Азербайджану включають у перелік об'єктів кримінально-правової охорони мир і безпеку людства. Спільним для цих Кодексів є також і те, що за такі злочини не застосовується строк давності.

Найбільш розгорнутий перелік злочинів проти миру й безпеки людства країн СНД міститься у Кримінальному кодексі Російської Федерації. Глава 34 розділу XII «Злочини проти миру й безпеки людства» налічує 8 статей. Як вважають більшість вчених, їх можна умовно розділити на:

– злочини проти міжнародного миру, до яких належать: планування, підготовка, розв'язання чи ведення агресивної війни (ст.353); публічні заклики до розв'язання агресивної війни (ст.354); розробка, виробництво, накопичення, придбання чи збут зброї масового знищення (ст.355); напад на установи чи осіб, які користуються міжнародним захистом (ст.360);

– злочини проти безпеки людства (проти людяності): геноцид (ст.357); екоцид (ст.358);

– воєнні злочини: застосування заборонених засобів і методів ведення війни (ст.356); найманство (ст.359) [7, с.25].

У кримінальних кодексах інших країн СНД питання місця розділу про злочини проти миру й безпеки людства вирішується по-різному. Наприклад, такий розділ відкриває Особливу частину КК Азербайджану, в КК Узбекистану він займає друге місце після

розділу про злочини проти особи, в КК Казахстану – це розділ 4, що стоїть після злочинів проти особи, сім'ї і конституційних прав і свобод людини і громадянина Особливої частини. КК РФ, як і КК України включає злочини проти миру й безпеки людства в останній розділ Особливої частини.

КК Казахстану у ст.156 указує відповідальність за планування, готування, розв'язання чи ведення агресивної війни. На відміну від ст.437 КК України, законодавець не передбачає відповідальності за участь у змові, яка спрямована на вчинення таких дій.

Ст.157 КК Казахстану встановлює відповідальність не тільки за публічні заклики до агресивної війни, а й за її пропаганду, не уточнюючи відмінностей між цими суспільно небезпечними діяннями. Норма про відповідальність за виробництво чи розповсюдження зброї масового знищення (ст.158 КК Казахстану) текстואльно співпадає з аналогічною нормою ст.355 КК Російської Федерації. На відміну від ст.440 КК України, ст.158 КК Казахстану не передбачає відповідальності за транспортування зброї масового знищення.

У ст.159 КК Казахстану вказується на відповідальність за застосування заборонених засобів чи методів ведення війни. Орієнтуючись на кримінальне законодавство РФ, дана норма повністю відтворила ст.356 КК РФ. Але кримінальне законодавство Казахстану не називає низки злочинів, які зазвичай учинюються в період збройних конфліктів. Це стосується відповідальності за захоплення заручників із числа цивільного населення під час збройних конфліктів, умисного вбивства медичного чи духовного персоналу. Статті КК Казахстану не містять санкцій за вчинення злочинів проти Національного Товариства Червоного Півмісяця і Червоного Хреста [8, с.144–145].

Норми про відповідальність за геноцид (ст.160 КК Казахстану), екоцид (ст.161), напад на осіб чи організації, які користуються міжнародним захистом (ст.163) і найманство (ст.162) повністю відтворюють норми КК РФ, відповідно ст.357, 358, 360 і ст.359.

На відміну від КК України, КК Казахстану в розділі «Злочини проти миру й безпеки людства» містить норму про відповідальність за розпалення соціальної, національної, родової, расової чи релігійної ворожнечі. Відповідна норма КК України міститься в розділі V «Злочини проти виборчих, трудових чи інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

Закінчуючи характеристику КК Казахстану, слід звернути увагу на таку обставину: санкції статей про відповідальність за геноцид, ведення агресивної війни, а також за використання заборонених засобів чи методів ведення війни передбачають можливість застосування смертної кари, що навряд чи є проявом гуманізму національного кримінального законодавства.

Розділ 2 КК Узбекистану «Злочини проти миру й безпеки людства» містить дві глави. Глава VIII «Злочини проти миру й безпеки людства» складається із семи статей, як от: пропаганда війни (ст.150), агресія (ст.151), порушення законів і звичаїв війни (ст.152), геноцид (ст.153), найманство (ст.154), тероризм (ст.155), розпалювання національної расової чи релігійної ворожнечі (ст.156). Глава IX містить перелік злочинів проти республіки Узбекистан. Злочини, які містяться в ній (державна зрада, шпіонаж, диверсія, посягання на Президента Узбекистану і т. д) не можуть загрожувати миру й безпеці людства. Тому, вважаємо, навряд чи виправданим є їх розміщення в розділі «Злочини проти миру й безпеки людства».

Норми про відповідальність за агресію й геноцид у КК Узбекистану відтворюють відповідні норми КК РФ.

А от ст.152 КК Узбекистану по-іншому формулює склад злочину про порушення законів і звичаїв війни. «Порушення законів і звичаїв війни, які виражаються в катуваннях, фізичному знищенні цивільного населення чи військовополонених, угоні цивільного населення для примусових робіт чи інших цілей, застосування засобів війни, заборонених міжнародним правом, безглуздому руйнуванню міст і населених пунктів, розкраданні власності, а так само віддача наказу на вчинення таких дій...». До позитивних моментів слід віднести те, що норма вказує на обов'язок особи утриматися від учинення дій, заборонених міжнародним правом у цілому, а не тільки міжнародним договором Республіки Узбекистан. З огляду на формулювання, вбачаються труднощі при кваліфікації такого діяння винної особи, як безглузде знищення міст чи населених пунктів. Приміром, у випадку воєнної необхідності вкрай важко буде притягнути особу до відповідальності за руйнування населеного пункту.

Викликає певні зауваження й формулювання найманства, передбаченого ст.154 КК Узбекистану. За межами кримінально-правової норми лежать такі дії, як вербування, навчання й використання найманців. А сама норма встановлює відповідальність тільки за участь найманця у воєнних діях.

Немає у КК Узбекистану і статті про відповідальність за екоцид.

Разом із тим, кримінальне законодавство цієї країни містить норми, які згідно з чинним законодавством України не є злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Так само, як і у вищезгаданому КК Казахстану, у ст.156 КК Узбекистану передбачено відповідальність за розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі.

Ст.155 КК Узбекистану встановлює кримінальну відповідальність за тероризм. Як тероризм розглядаються дії, спрямовані на примушення держави, міжнародної організації, фізичної чи юри-

дичної особи вчинити чи утриматися від учинення будь-якої дії, поєднаної з погрозою вбивством чи застосуванням насильства, захопленням чи утриманням власності чи особи як заручника, нападом на службові приміщення представництв іноземних держав чи міжнародних організацій, які користуються міжнародним захистом, на належні їм чи орендовані ними приміщення з метою ускладнення міжнародних відносин, провокації війни чи дестабілізації обстановки в Республіці Узбекистан. Як бачимо, стаття встановлює відповідальність не тільки за захоплення осіб, які користуються міжнародним захистом, а будь-яких осіб. Відповідна норма у КК України міститься у розділі «Злочини проти громадської безпеки».

Кримінальне законодавство Киргизії містить тільки чотири норми проти миру й безпеки людства. Кримінальна відповідальність встановлюється за геноцид (ст.373), екоцид (ст.374), найманство (ст.375) та напад на осіб чи установи, які користуються міжнародним захистом (ст.376). Слід відзначити, що вказані статті повністю повторюють відповідні норми російського кримінального закону. При цьому кримінальний закон Киргизії не вказує на відповідальність за агресію, заклики до війни та інші злочини, передбачені міжнародним законодавством. «Розділ XI «Воєнні злочини» Кримінального кодексу Киргизької Республіки є недостатнім для забезпечення припинення воєнних злочинів, які вчиняються від час збройних конфліктів» – підкреслює Б.І.Борубашов [9, с.146].

Розділ VII «Злочини проти миру й безпеки людства» Кримінального кодексу Азербайджану налічує дві глави: гл.16 «Злочини проти миру й безпеки людства», яка містить 14 статей, і гл.17 «Воєнні злочини», яка складається з 6-ти статей.

Ст.103 КК Азербайджану визначає геноцид, як і відповідна міжнародна Конвенція, але при цьому законодавець додатково криміналізує підбурювання до геноциду. Навряд чи це можна вважати обґрунтованим, оскільки підбурювання не є самостійним складом злочину, а співучастю у вчинюваному злочині.

На виконання ст.6 Конвенції про рабство 1926 р., яка зоб'язує держави вжити заходів для введення в національне законодавство норми, яка передбачала б суворе покарання за вчинення діянь, що порушують цю Конвенцію, КК Азербайджану включив норму, спрямовану на попередження і припинення работоргівлі, що, безумовно, є значним досягненням. Жоден із проаналізованих кримінальних кодексів країн СНД не має норми про відповідальність за работоргівлю.

На відміну від КК України, КК Азербайджану встановив у ст.111 кримінальну відповідальність за расову дискримінацію (апартеїд). До числа злочинів проти миру й безпеки людства віднесено норми про відповідальність за знищення населення (ст.105), депортацію

чи примусове переселення населення (ст.107), переслідування (ст.109), насильницьке утримання людини (ст.110), позбавлення свободи в порушення норм міжнародного права (ст.112), застосування тортур (ст.113).

КК Азербайджану містить повний перелік воєнних злочинів. Це: найманство (ст.114), порушення законів і звичаїв війни (ст.115), порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів (ст.116), бездіяльність чи віддача злочинних наказів під час збройного конфлікту (ст.117), воєнний грабіж (ст.118) та зловживання знаками, які знаходяться під охороною (ст.119). Не вдаючися до їх детального аналізу, висловимо декілька критичних зауважень.

Ст.116 КК Азербайджану за своїм змістом дублює ст.115 даного КК. Згідно з приміткою до Розділу 17 цього Кодексу дія даних норм обмежується плануванням, підготовкою, розв'язанням чи проведенням воєнних операцій. Але такий підхід до норм міжнародного гуманітарного права є застарілим. На сьогодні загально-визнаним є той факт, що норми міжнародного гуманітарного права не обмежені часом воєнних конфліктів.

18 пунктів налічує ст.116 КК Азербайджану і встановлює порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів. Так, ст.116.0.3. передбачає відповідальність за напад на особовий склад, залучений до здійснення миротворчих операцій чи надання гуманітарної допомоги, у тому числі на склади, будівлі, транспортні засоби, які мають розпізнавальні емблеми Червоного Хреста й Червоного Півмісяця. Відкритим залишається запитання: що розуміти під особовим складом, який залучений до здійснення миротворчих операцій. Не виключено, що ним може вважатись особовий склад збройних сил, який здійснює акцію гуманітарного втручання. Як пише Г.М. Мелков, аналізуючи діяльність НАТО на Балканах, «з точки зору міжнародного гуманітарного права «гуманітарне втручання» насправді виявилось актом агресії» [10, с.96]. У цьому випадку збройний напад не можна буде визнати злочинним.

Відповідальність за насильство, розбій, знищення майна, а також незаконне вилучення майна під виглядом воєнної необхідності, яка здійснюється щодо населення в зонах воєнних операцій, встановлює ст.116.0.11. КК Азербайджану. У міжнародному праві термін «воєнна необхідність» не є до кінця з'ясованим. «Унаслідок відсутності як критеріїв визначення, так і самої дефініції воєнної необхідності допускається її суб'єктивне, суперечливе трактування» [11, с.126]. З диспозиції статті незрозумілим захищається, чи є законним вилучення майна під виглядом воєнної необхідності, чи остання виправдовує таку дію. З точки зору міжнародного гуманітарного права (ст.33 Женевської конвенції 1949 р. про захист

цивільного населення під час війни) насильство, розбій, знищення майна, а також незаконне вилучення майна стосовно цивільного населення не можуть бути виправдані воєнною необхідністю.

Кримінальна відповідальність за бездіяльність чи віддання злочинних наказів під час збройного конфлікту передбачається у ст.117 КК Азербайджану. Конструкція даної норми дозволяє зробити висновок, що злочини проти миру й безпеки людства можуть учинитись і шляхом бездіяльності.

Незрозумілим є те, чому при конструкції ст.118 КК цієї держави, що встановлює відповідальність за воєнний грабіж, тобто заволодіння на полі бою майном убитих чи поранених осіб, законодавець не застосував терміна «мародерство». Але, незважаючи на всі зауваження, як справедливо відзначив В.В.Максимов, усі склади злочинів, які містяться у сьомому розділі КК Азербайджану, відповідають принципам міжнародного співробітництва й основним міжнародним угодам [12, с.30–36].

У 1999 р. було прийнято новий КК Республіки Беларусь (далі КК РБ) [7]. Особливу частину відкриває розд. VI «Злочини проти миру, безпеки людства і воєнні злочини». Він складається із гл.17 «Злочини проти миру й безпеки людства» і гл.18 «Воєнні злочини та інші порушення законів і звичаїв ведення війни». Необхідно звернути увагу на те, що при застосуванні норм цього розділу важливе значення мають положення Загальної частини КК РБ. Наприклад, ч.3 ст.6 вказує на те, що цей Кодекс застосовується незалежно від місця вчинення діянь таких злочинів, як геноцид (ст.127), злочини проти безпеки людства (ст.128), виробництво, накопичення чи розповсюдження заборонених засобів ведення війни (ст.129), екоцид (ст.131), застосування зброї масового знищення (ст.134), порушення законів і звичаїв війни (ст.135), злочинні порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів (ст.137), а також щодо інших злочинів, учинених за межами Республіки Беларусь, підлягають переслідуванню на підставі обов'язкового для Республіки Беларусь міжнародного Договору. Ст.7 КК РБ передбачає можливість застосування правил і процедур екстрадиції (видачі) осіб, які вчинили злочини, передбачені цим розділом Кодексом.

Якщо статті, які містяться у гл.17, в цілому відтворюють положення міжнародних Конвенцій з того чи іншого питання, то кодифікація воєнних злочинів у гл.18 заслуговує на увагу. Ця глава містить сім статей, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення діянь, пов'язаних з порушенням законів і звичаїв війни. Ст.ст. 131 і 132 КК РБ встановлюють кримінальну відповідальність за вербування, навчання, фінансування інше матеріальне забезпечення й використання найманців для воєнних дій проти іншої держави чи за протидію законному здійсненню пра-

ва народів на самовизначення, визнаного міжнародним правом, а також найманство.

У ст.133 КК РБ вказується на відповідальність за виробництво, придбання, зберігання перевезення, пересилка чи збут заборонених міжнародними Договорами Республіки Беларусь засобів масового знищення чи інших заборонених засобів ведення війни чи складників до них, а також проведення досліджень, спрямованих на виготовлення чи застосування таких засобів. Ст.134 передбачає відповідальність за застосування у воєнному конфлікті засобів і методів, заборонених міжнародними договорами Республіки Беларусь, а також зброї масового знищення, забороненої такими договорами. Ст.ст. 135 і 136 містять склади злочинів, пов'язані з порушенням законів і звичаїв війни, а також норм міжнародного гуманітарного права. Ст.137 передбачає кримінальну відповідальність за умисне використання всупереч міжнародним договорам під час воєнних дій знаків Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Лева чи Червоного Сонця, охоронних знаків для культурних цінностей чи інших знаків, охоронюваних міжнародним правом, а також користування державним прапором чи державними відмінностями противника, нейтральної держави, прапором чи знаком міжнародної організації [13, с.208].

Отже, можемо стверджувати, що КК РБ у частині регламентації відповідальності за воєнні злочини максимально наближений до положень міжнародного права.

Таким чином, сьогодні у кримінальному законодавстві більшості держав спостерігаємо тенденцію до виділення особливого об'єкта кримінально-правової охорони – миру й безпеки людства. Якщо раніше кримінальні кодекси більшості держав установлювали окремі норми за порушення прав військовополонених, цивільного населення під час ведення воєнних дій, за посягання проти осіб, які мають міжнародний захист, а також застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, то, як правило, ці норми входили в розділи, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на такі об'єкти, як порядок проходження військової служби, громадський порядок тощо. У проаналізованому кримінальному законодавстві вищевказаних країн ці злочини об'єднані в окремий розділ про злочини проти миру й безпеки людства. На наш погляд, це, у свою чергу, дозволить конкретизувати й вирізнити об'єкт зазначених злочинів.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що в процесі оновлення кримінального законодавства узгодження норм національного кримінального права з міжнародними стандартами захисту миру й безпеки людства повинно відбуватися з урахуванням особливостей національного законодавства. Як позитивний момент внутрішньо-правової імплементації міжнародних зобов'язань по

захисту миру й безпеки людства можна розглядати збільшення норм у кримінальних кодексах країн, які передбачають кримінальну відповідальність за посягання на вказані об'єкти. А це, у свою чергу, дає можливість конкретизувати не тільки родовий об'єкт, а й безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони (наприклад, права військовополонених, цивільного населення, безпека медичних закладів, медичного персоналу під час збройних конфліктів). У той же час, при здійсненні імплементації національного законодавства є й негативні моменти, як, наприклад, обґрунтованість кримінально-правової кваліфікації деяких злочинів проти миру й безпеки людства, точність тих чи інших формулювань, не вирішених належним чином у міжнародному праві, що переноситься на рівень національного кримінального права.

Проаналізоване кримінальне законодавство різних країн дає можливість стверджувати, що формування міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення миру й безпеки людства, відбувається в тісному зв'язку з нормами національного кримінального права, при цьому роль внутрішньодержавного кримінального права все більше посилюється. Це, насамперед, пов'язано з тим, що зі збільшенням норм міжнародного права, спрямованих на захист миру й безпеки людства, перелік міжнародних злочинів у національному кримінальному праві країн має тенденцію до збільшення. Поряд із цим, на даному етапі, на жаль, ми не можемо стверджувати про відповідність національного кримінального законодавства багатьох держав міжнародно-правовим стандартам забезпечення миру й безпеки людства. При порівнянні кримінальних кодексів різних країн видно, що, чим пізніше прийнято той чи інший кодекс, тим більше він відповідає нормам міжнародного права.

Найбільшу кількість подібних ознак у кримінальному законодавстві зарубіжних країн мають норми про заборону геноциду й агресії. Це пов'язано з тим, що вказані норми були введені в кримінальне законодавство держав після другої світової війни і практично вони не відчують на собі впливу національно-правових традицій. А от реалізація норм, пов'язаних з воєнними злочинами, із захистом цивільних осіб та об'єктів, а також осіб, які користуються міжнародним захистом, ускладнюється у зв'язку з тим, що ці норми були вперше сформульовані в національно-правових системах і, крім того, вони зазнають значного тиску національно-правових традицій.

Усе вищевказане дає можливість зробити наступний висновок. Одним із пріоритетних напрямків розвитку сучасних правових систем різних країн є розвиток і удосконалення норм кримінального права, спрямованих на захист миру й безпеки людства. Подібність і відмінність кримінально-правового регулювання відбиває різні підходи держав до проблем забезпечення миру й безпеки в цілому.

Список літератури: 1. Трайнин А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. М., 1956. 2. Карпец И.И. Преступления международного характера. М., 1979. 3. Панов В.И. Сотрудничество государств в борьбе с международными преступлениями. М., 1993. 4. Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция: Проблемы развития. М., 2002. 5. Наден О.В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії. К., 2005. 6. Маевська А.А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект. Дис... канд. юрид. наук. Х., 2002. 7. Кибальник А.Г., Соломоненко И.Г. Преступления против мира и безопасности человечества. С.-Пб., 2004. 8. Максимов В.В. Уголовный кодекс Азербайджанской республики // Уголовное право. 2001. № 1. 9. Борубашев Б.И. Основные направления имплементации международного гуманитарного права в Кыргызской Республике // Рос. ежегод. междунар. права. С.-Пб., 2000. 10. Мелков Г.М. Гуманитарное вмешательство (международно-правовые аспекты) // Рос. ежегод. междунар. права. С.-Пб., 2000. 11. Максимов В.В. К вопросу о понятии «военная необходимость» в международном гуманитарном праве // Российский ежегодник международного права. С.-Пб., 2000. 12. Кулужбаева Ж.О. Имплементация норм гуманитарного права в национальном законодательстве Республики Казахстан // Рос. ежегод. междунар. права. С.-Пб., 2000. 13. Уголовный кодекс Республики Беларусь. С.-Пб., 2000.

Надійшла до редколегії 04.09.06

О. О. Андреев

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Розслідування злочину – це складний процес пізнання, що відбувається в конкретних часових і просторових межах і в певних умовах навколишнього середовища. Зазначені обставини (час, місце і зовнішнє середовище) взаємозалежні один від одного, обумовлені об'єктивними і суб'єктивними факторами, що постійно змінюються і безпосередньо впливають на поведінку осіб, втягнутих у зв'язку зі вчиненням злочину у сферу кримінального судочинства. У криміналістиці обстановка, в якій відбувається процес розслідування злочину, одержала назву слідчої ситуації. Розробка системи методичних рекомендацій по розслідуванню злочинів традиційно проводиться відносно типової слідчої ситуації або певної їх групи. Тому *метою* статті є визначення кола типових слідчих ситуацій, які найчастіше складаються на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми.

Зазначимо, що в криміналістичній літературі питання поняття і змісту слідчої ситуації відносяться до числа дискусійних. Порівняльний аналіз дефініції «слідча ситуація» дозволяє дійти висновку про те, що більшість науковців слідчу ситуацію визначають за одним з трьох варіантів: як обстановку розслідування; як доказово-інформаційний стан розслідування; як обстановку і стан розслідування [1, с.6]. Так, наприклад, деякі криміналісти вважають, що слідча ситуація – об'єктивно виникаюче в ході розслідування становище, що обумовлюється фактичними даними, які визначають напрямок розслідування; при цьому вона визначається наявністю